

ПОСЯГАННЯ НА НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО ЯК ФОРМА ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Шакун Василь Іванович,

orcid.org/0000-0002-1757-8453

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник
відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Кузнецов Віталій Володимирович,

orcid.org/0000-0003-1727-4019

доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Статтю присвячено науково-правовому аналізу посягань на національне багатство України в умовах збройної агресії та можливості їх кваліфікації як форми геноциду Українського народу. Автори виходять із того, що національне багатство охоплює природний, виробничий і людський капітал, а тому руйнування інфраструктури, знищення довкілля, привласнення ресурсів, підрив систем життєзабезпечення й втрати людського потенціалу мають оцінюватися не лише як економічні збитки, а як шкода публічному благу, що становить основу суверенітету. У дослідженні показано еволюцію уявлень про національне багатство у вітчизняних нормативно-правових актах та обґрунтовано потребу сучасного визначення, яке повинно включати людський капітал. У статті констатовано, що людський капітал визначний одним з ключових елементів національного багатства, що забезпечує довгострокове зростання економіки. Узагальнено підходи до обліку та оцінювання втрат (у тому числі за матеріалами міжнародних і національних оцінок) та показано проблему відсутності єдиних параметрів розрахунку шкоди національному багатству. На прикладі руйнувань енергетики та довкілля, зокрема наслідків підриву Каховської гідроелектростанції акцентовано на довгострокових ризиках для відтворення населення та економіки. Для обґрунтування концепції дослідження автори дослідили резолюцію Палати представників Конгресу США від 6 січня 2025 року, в якій наголошено на тому, що дії російської федерації супроводжуються широкомасштабними, систематичними й тяжкими злочинами проти українського народу. Окремо проаналізовано кримінально-правові ознаки геноциду (ст. 442 КК України), з акцентом на спеціальному умислі (*dolus specialis*) і на способі «створення життєвих умов, розрахованих на фізичне знищення групи». Обґрунтовано, що масове позбавлення доступу до води, енергії, житла, медицини та безпечного довкілля може бути елементом геноцидної політики лише за доведення системності дій і їх спрямованості саме на фізичне знищення групи, а не на «економічне ослаблення». Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства: ухвалення закону про національне багатство, створення реєстру втрат як доказового джерела, уточнення підходів до оцінки шкоди в умовах агресії та формування комплексної архітектури компенсації й репарацій.

Ключові слова: воєнні злочини, геноцид, довкілля, збройна агресія, енергетика, кримінальне правопорушення, національне багатство, наслідки злочину, об'єкт посягання.

Shakun Vasyi, Kuznetsov Vitalii. Encroachments upon national wealth as a form of genocide against the Ukrainian people

The article is devoted to the scientific and legal analysis of encroachments upon Ukraine's national wealth in the context of armed aggression and the possibility of qualifying them as a form of genocide against the Ukrainian people.

The authors proceed from the assumption that national wealth encompasses natural, produced and human capital, and therefore damage to infrastructure and environmental destruction, the appropriation of resources, the undermining of life support systems and the loss of human potential should be assessed not only as economic losses, but as damage to the public good, which is the basis of sovereignty.

The study shows the evolution of ideas about national wealth in national legal acts and justifies the need for a modern definition that should include human capital.

The article states that human capital is recognised as one of the key elements of national wealth, ensuring long-term economic growth.

Approaches to accounting for and assessing losses (including based on international and national assessments) are summarised, and the problem of the lack of uniform parameters for calculating damage to national wealth is highlighted.

Using the example of damage to the energy sector and the environment, in particular the consequences of the destruction of the Kakhovka hydroelectric power plant, the long-term risks to the population recovery and the economy are highlighted.

To substantiate the concept of the study, the authors examined the resolution of the US House of Representatives of 6 January 2025, which emphasises that the actions of the Russian Federation are accompanied by large-scale, systematic and serious crimes against the Ukrainian people.

The criminal law characteristics of genocide (Article 442 of the Criminal Code of Ukraine) are analysed separately, with an emphasis on special intent (dolus specialis) and the method of «creating living conditions calculated to bring about the physical destruction of the group».

It has been substantiated that mass deprivation of access to water, energy, housing, medical care and a safe environment can be an element of genocidal policy only if it is proven that the actions were systematic and aimed specifically at the physical destruction of the group, rather than at its «economic weakening».

Proposals for improving legislation have been formulated: adoption of a law on national wealth, creation of a register of losses as a source of evidence, clarification of approaches to assessing damage in conditions of aggression, and formation of a comprehensive architecture for compensation and reparations.

Key words: *war crimes, genocide, environment, armed aggression, energy sector, criminal offence, national wealth, consequences of a crime, object of encroachment.*

Постановка проблеми. Війна в Україні, спричинена повномасштабною збройною агресією російської федерації, зумовила безпрецедентні за масштабами та глибиною виклики і загрози, що виходять далеко за межі суто воєнного протистояння та актуалізують потребу переосмислення засад розвитку соціально-економічного, політико-правового й цивілізаційного устрою держави. Такі процеси супроводжуються докорінними трансформаціями базових суспільних структур, зміною способів мислення і поведінкових моделей економічних суб'єктів, переглядом співвідношення глобальних і локальних процесів, а також істотними зрушеннями у системі міжнародних відносин.

Розгортання зазначених тенденцій відбувається на тлі формування нового світового порядку як складної системи формальних і неформальних правил та норм, що відображає динамічну рівновагу інтересів і сил ключових суб'єктів міжнародної взаємодії. Визначальним чинником цієї рівноваги виступає співвідношення економічних потенціалів держав, зумовлених природно-ресурсними можливостями, демографічним фактором, рівнем технічного прогресу та загальним ступенем суспільного розвитку. Саме на цій основі формуються воєнні, політичні та ідейні потенціали, здатні забезпечувати або, навпаки, підривати суверенітет і безпеку держав.

Метою дослідження є науково-правове обґрунтування підходів до відшко-

дування (компенсації) шкоди, завданої національному багатству України внаслідок збройної агресії, а також визначення кримінально-правової оцінки таких посягань крізь призму геноциду Українського народу та підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній економічній науці категорія національного багатства розкривається через методологію системи національних рахунків та рахунків капіталу: С. С. Шумська обґрунтовує вимірювання національного багатства України за показниками системи національних рахунків і секторів економіки [29]. У колективній монографії «Правовий вимір та охорона національного багатства України» (2024) досліджено теоретико-правові засади визначення національного багатства України, окреслене значення накопичення та розвитку людського капіталу як основи національного багатства України, охарактеризовано правові режими активів держави й акцентовано на людському капіталі як основи національного багатства [22]. Е. М. Лібанова в сучасній науковій статті «Людський капітал України: втрати внаслідок війни і перспективи повоєнного відродження» (2025) аналізує втрати людського капіталу внаслідок війни та пропонує модель повоєнного відродження України [16]. На міжнародному рівні методологію комплексного обліку багатства (природний, вироблений і людський капітал) узагальнено у звіті Світового банку «The Changing Wealth of Nations» (2021) [3]. У монографії «Національне багатство України» (2005) розроблено методичні підходи до визначення вартості національного багатства як інтегральної суми природних ресурсів, матеріально-речового потенціалу виробничої й невиробничої сфер, трудових ресурсів, демографічного, освітнього, інформаційного, інтелектуального потенціалів [17]. Однак праці цих та інших вчених не стосуються сучасних посягань на національне багатство. На нашу думку, потребує сучасного самостійного дослідження правова оцінка таких посягань крізь призму геноциду Українського народу.

Виклад основного матеріалу. На момент здобуття незалежності України, коли після розпаду СРСР наша держава залишилася із тими ресурсами, що були їй розподілені за Договором про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР від 4 грудня 1991 р., який стосувався правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу й активів Союзу РСР. Цей договір був підписаний між 16 республіками колишнього СРСР у тому числі і Україною. Відповідно до пункту «б» частини першої статті 1 Договору для цілей цього Договору активи СРСР – це нерухома й рухома державна власність СРСР за межами його території, золотовалютні фонди та резерви СРСР, інвестиції за кордоном, будь-які фінансові зобов'язання стосовно СРСР іншої держави, міжнародної організації чи будь-якого іншого іноземного дебітора [8]. За змістом статті 4 Договору сторони погодилися на те, що частки суб'єктів колишнього Союзу РСР у загальній сумі боргу й активів, визначені на основі єдиного агрегованого показника, складають для України 16,37 %, що фактично є другим показником після частки росії у 61,34 % [8].

Поряд із цим, згадка про національне багатство міститься й у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII, за змістом якої народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України [7]. Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, який створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян [7]. Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки. Вирішення питань загальносо-

уюсної власності (спільної власності всіх республік) здійснюється на договірній основі між республіками – суб'єктами цієї власності [7].

Варто згадати й Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. (чинний від 7 лютого 1991 р. до 20 червня 2007 р.), норми якого були спрямовані на реалізацію Декларації про державний суверенітет України. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про власність» від 7 лютого 1991 р.: національне багатство України: «земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, основні засоби виробництва у промисловості, будівництві, сільському господарстві, транспорті, зв'язку, житловий фонд, будівлі та споруди, фінансові ресурси, наукові досягнення, створена завдяки зусиллям народу України частка в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, національні, культурні та історичні цінності, в тому числі й ті, що знаходяться за її межами, є власністю народу України» [23]. Національне багатство України забезпечує право кожного громадянина на одержання частки з суспільних фондів споживання, на соціальний захист, зокрема у разі непрацевдатності та безробіття, а також право працюючого на особисту участь в управлінні народним господарством. Таке визначення було єдиним з моменту згадки про національне багатство у Декларації про державний суверенітет України, пізніше у 1996 році у Конституції України, та в подальшому в деяких законах України про те, що відповідні об'єкти є частиною національного багатства або надбання України.

У подальшому, а саме 6 липня 1992 р. було укладено Угоду про розподіл всієї власності колишнього Союзу РСР за кордоном (далі – Угода), яка визначала, що її предметом є рухома і нерухома власність колишнього Союзу РСР за межами його території та інвестиції, що знаходяться за кордоном, які були на момент правонаступництва у володінні, користуванні і розпорядженні колишнього Союзу

РСР, його державних органів та інших структур загальносоюзного значення, що знаходились під його юрисдикцією або контролем [27].

Звідси можемо зробити висновок, що із набранням чинності даними правочинами і розпочав формуватися склад національного багатства України після розпаду СРСР.

Крім того, потрібно зазначити, що згадане визначення національного багатства у законі 1991 року безумовно не було повним, оскільки містило в собі не всі його складові, зокрема такі, як людський капітал, що є складовою та одним із основних об'єктів національного багатства. Так В. Л. Осецький та Є. М. Кириченко у своїй статті «Людський капітал у структурі національного багатства країни» розглянули теоретичні та практичні аспекти взаємозв'язку національного багатства та людського капіталу. Науковці встановили, що людський капітал є головною цінністю сучасного суспільства, основною складовою національного багатства, та означає не лише вроджені здібності людини, запас знань, навичок та досвіду, а й здатність, а також надану державою можливість безперервно навчатися та вдосконалюватися в тій чи іншій професійній сфері [19]. Людський капітал у своєму розвитку посідає одну з вирішальних складових в економіці будь-якої держави, адже інвестування в людину є найефективнішим капіталовкладенням, оскільки людина спочатку навчається, накопичує, а потім на основі цього розвиває свої практичні навички, які в подальшому нею реалізуються в практичній роботі, що і забезпечує частку у створенні нових технологій, які надалі формують національне багатство держави, тобто людина є основною рушійною силою суспільного та економічного прогресу суспільства. Сучасна російсько-українська війна доводить, що перемогу не можна одержати без нових технологічно нових систем озброєнь. Незважаючи на постійну важливу воєнну допомогу від західних партнерів, слід наголосити на необхідності більш ефективного залучення вітчизняних висококваліфікованих фахівців для розробки новітніх систем засобів ураження ворога, починаючи від

безпілотників та закінчуючи ракетними комплексами.

Звичайно, станом на сьогодні, потенціал у розвитку людського капіталу саме в Україні дещо знизився, оскільки наша держава, можна сказати, опинилась в українських несприятливих умовах, якою є війна, що висмоктує з неї її рушії сили – людей, адже замість того, щоб кожна з тих людей, які перебувають на війні, розвивала свої власні навички, що в подальшому дали б змогу внести свою частку у національне багатство загалом, і це сприяло економічному зростанню та могутності держави. Наслідками втрати людського капіталу України є: демографічні та міграційні втрати, пов'язані з російсько-українською війною (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців повідомляє, що кількість українських біженців у Європі станом на 16 січня 2026 року оцінювалась в 5,349 млн, а загалом у світі – у 5,898 млн українських біженців) [1], невідповідність освіти та кваліфікації працівників вимогам часу, низькі продуктивність праці та інноваційність економіки зумовлюють критичні ризики. За найоптимістичнішими прогнозами, які не врахували наявний воєнний конфлікт, вже через 10 років кількість працездатного населення в Україні зменшиться на 5,5 %, а українська економіка фізично не зможе зростати швидше за 2,5 % на рік; наднизька продуктивність праці в Україні продовжить знижуватися, хоча вже зараз один український працівник за рік виробляє стільки ж продукції, скільки німець за 17 днів. Не можна оминати проблему депортації громадян України в РФ. За офіційними, далеко не повними даними Офісу Генерального прокурора та Національного інформаційного бюро України у справах військовополонених, примусово депортованих та осіб, зниклих безвісти внаслідок російської агресії з 24 лютого 2022 до 11 червня 2024 року загинули 551 дитина, отримали поранення 1370 дітей, 2016 дітей вважають зниклими, постраждали від сексуального насильства 15 дітей, примусово переміщені (депортовані) 19546 дітей. Слід зазначити, що усі ці цифри, безперечно, є неповними. За даними російських

джерел, за 2022 рік повномасштабного вторгнення РФ «прийняла» 5,3 мільйона людей з України, у тому числі – 738 тисяч дітей [9]. Перевірити цю інформацію неможливо [6]. Уповноважений Верховної Ради з прав людини Дмитро Лубінець стверджує, що цифра у 700 тисяч дітей – перебільшена. Омбудсман припускає, що всього Росія незаконно вивезла з України близько 150 тисяч дітей [10]. Його колега – Уповноважена Верховної Ради з прав дитини Дар'я Герасимчук називає цифру в «кілька сотень тисяч дітей, тобто десь 200–300 тисяч» [5].

Росія запровадила процедуру спрощеного надання свого громадянства українським дітям з окупованих територій. Виховання поза межами свого походження є однією з форм геноциду [14]. Дітей використовують російські окупанти як заручників для тиску на їхніх батьків, які відмовляються співпрацювати з окупаційною владою. Окупанти погрожують відібрати їх у батьків за «неналежне виховання». Відомі систематичні випадки вивезення дітей представників органів місцевого самоврядування до російських регіонів «на відпочинок», де їх утримують для забезпечення батьківської лояльності [14].

Про такі прояви геноциду свідчить і «Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом у сфері прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до Російської Федерації», який підготувало Бюро Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) з демократичних інститутів і прав людини. Це перший окремий спеціальний міжнародний звіт щодо проблеми незаконного переміщення Росією українських дітей. Доповідь підготувала незалежна місія експертів механізму з людського виміру ОБСЄ, який був втретє застосований за ініціативи України та ще 45 держав – членів цієї організації [9]. Очікується, що обґрунтовані висновки звіту щодо значної кількості порушень і зловживань міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом у сфері прав людини, воєнних злочинів і злочинів проти людяності, які сто-

суються примусового переміщення та/або депортації українських дітей до РФ, сприятимуть міжнародним зусиллям і розробці механізмів із забезпечення справедливості та притягнення до відповідальності замовників і виконавців цих жорстоких злочинів [14].

Людський капітал наразі визнаний одним з ключових елементів національного багатства, що забезпечує довгострокове зростання економіки. Це пояснюється тим, що за визначенням національне багатство складається з трьох головних компонентів – національного людського капіталу, виробничих активів і природних ресурсів, у якій частка національного людського капіталу становить 50–70 %, тому передусім необхідно розвивати ту частину, яка є найбільшою, тобто національний людський капітал і саме від нього залежить основний приріст національного багатства, та відповідно і розмір такого багатства.

Поряд із системним зростанням інфляції в Україні, джерелом якої є також самочинне порушення земельних імперативів (з 1992 року – Декларації про державний суверенітет України, а з 1996 року – Конституції України [13]), через що відбулося заволодіння «чужою власністю» – власністю Українського народу, провідні науковці справедливо характеризують щорічний існуючий стан земле- і природокористування й охорони довкілля і, як наслідок, рівень життєдіяльності людини-громадянина як негативний. Обґрунтовують різноманітні причини, проте оминають головну причину – «безкарність».

Слід відзначити, що в державі зумисно мусувалися деструктивні земельні трюки, зокрема з накладанням фіктивного мораторію упродовж понад 20 років через відсутність справжньої земельної реформи в аграрній сфері. У цей час – по всій державі самочинно відбулися серйозні структурні зміни в землекористуванні. Посилювалося беззаконня й рейдерство, набув поширення тіньовий обіг родючих земель за різноманітними схемами привласнення чужих прав, переважно на розпайовані угіддя. Значна частина орендованих земельних паїв опинилася в експорторієнтованих агрохолдингах, які використовують від 100 до 600 тис. га землі,

і в різноманітних підприємницьких структурах, у тому числі з іноземним капіталом, які скупили корпоративні права на власність та на право оренди земельних паїв в базових підприємств і фермерських господарств поза усвідомленням цього процесу первинними орендодавцями – колишніми колгоспниками (їхніми спадкоємцями) як власниками земельних паїв тощо.

З'ясовано, що в багатьох країнах перехід до великомасштабного експортно-орієнтованого сільського господарства призвів до значного зростання цін на продовольство та до відсутності місцевої продовольчої безпеки, аж до примусового виселення сільських господарів, що, у свою чергу, збільшило міграцію з сільської місцевості до міста [15; 28].

У такому середовищі і за таких умов Верховна Рада України в 2020 році прийняла в остаточному варіанті закон про так званий «ринок (обіг) земель сільськогосподарського призначення» як, начебто, об'єктів цивільних прав [24], який введено в дію з 1 липня 2021 року (на цій основі припинено надуманий «мораторій»). Також в кінці цього ж року було прийнято в першому читанні односторонній законопроект «Про економічний паспорт», яким передбачається створити Фонд майбутніх поколінь, де учасниками Фонду визнаються – лише діти, що народилися в Україні після 1 січня 2019 року [25].

У цьому контексті особливої наукової й практичної актуальності набуває проблема посягання на національне багатство України, яке в умовах збройної агресії проявляється не лише як наслідок воєнних дій, а як цілеспрямована стратегія знищення економічних, природних, інфраструктурних і культурних основ існування українського народу. Масштабне руйнування промислового та аграрного потенціалу, привласнення й знищення природних ресурсів, об'єктів культурної спадщини, деградація довкілля та підриг людського капіталу свідчать про системний характер таких дій, що виходить за межі традиційного розуміння воєнних злочинів. Так, за спільною оцінкою Кабінету Міністрів України, Світового банку, Європейської

комісії та ООН, завдана Україні шкода у період з 24 лютого 2022 р. до 31 грудня 2025 р. становить 412 млрд доларів США, а потреби у відновленні довоєнної економіки – 524 млрд доларів США [4].

Водночас, за даними Київської школи економіки, яка у межах проекту «росія заплатить» обрахувала прямі збитки України станом на листопад 2024 року, що становлять майже 170 млрд доларів США: сума збитків від руйнувань житлового фонду становить 60 млрд доларів США (пошкоджено чи зруйновано понад 236 тис. житлових будинків); у сфері інфраструктури – 38,5 млрд доларів США; сфері освіти – до 7,3 млрд доларів США; енергетиці України – 14,6 млрд доларів США; агропромислому комплексу та земельним ресурсам – 10,3 млрд доларів США [26]. Внаслідок війни промисловості, будівництву та сектору послуг завдано збитків на 14,4 млрд доларів США; культурна спадщина, спортивні та туристичні об'єкти зазнали руйнувань на суму 4 млрд доларів США, медичній галузі завдано руйнування інфраструктури на 4,3 млрд доларів США [26]. Державна екологічна інспекція України підрахувала наступні розміри збитків до кінця з 24 лютого 2022 р. до 23 січня 2026 р., що становить приблизно 147 млрд доларів США [18]. Член делегації у ПАРЕ Леся Василенко під час дебатів наголошувала, що збитки, завдані навколишньому середовищу в Україні внаслідок війни росії, оцінюють у близько 46 млрд доларів США, зокрема сума збитків забруднення ґрунтів та засмічення земель становить понад 688 млрд грн; атмосферне повітря зазнало збитків на 998 млрд грн, а водні ресурси – на понад 56 млрд грн. [21]. Такі дані свідчать, що Україна не має чітких параметрів розрахунку заподіяної шкоди національному багатству внаслідок російської агресії.

Також окремої уваги потребує аналіз збитків, які завдані українській енергетичній системі. Через тривалу російську агресію інфраструктура енергетики зазнала колосальних руйнувань. Так, станом на лютий 2026 року, після чергових масованих ударів на початку місяця, ситуація залишається надзвичайно критичною: пошкодження охоплюють усі

сегменти: від атомних електростанцій до теплових (теплова генерація зазнала найбільших втрат – до 90 % потужностей знищено або пошкоджено) і відновлювальних джерел (50 % гідроелектростанцій пошкоджено, а 40 % знищено). Аналітики зазначають, що постійні атаки не лише знищують фізичні об'єкти, але й підривають економіку країни, призводячи до втрат у ВВП на рівні 1–3 % щорічно. Згідно з даними Світового банку, прямі збитки енергетичного сектору сягнули 20,51 млрд доларів США станом на кінець 2024 року, але з урахуванням ударів 2025–2026 років ця сума значно зросла. Потреби у відновленні – майже 68 мільярдів доларів США. За прогнозами Національного банку України та Київської школи економіки дефіцит електроенергії скоротить ВВП на 0,5–3% у 2026 році [11].

Наприклад, одним із негативних наслідків та колосальних втрат для багатства нашої країни, є підлив росією 6 червня 2023 року греблі Каховської ГЕС. Оцінка потреб після катастрофи на Каховській ГЕС, проведена Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй в Україні за технічної допомоги з боку організацій системи ООН та експертів Київської школи економіки, що відповідає методології ООН, Європейського Союзу та Світового банку склала 290 млрд доларів США [20].

Такі дані доповнюють висновки швидких оцінок завданої шкоди та потреб на відновлення № 1 і № 2, складених станом на 1 червня 2022 року та лютий 2023 року відповідно. Згідно з швидкою оцінкою завданої шкоди та потреб на відновлення № 2, після одного року конфлікту розмір прямої шкоди перевищив 135 млрд доларів США [20]. Ця цифра не відображає повною мірою величезних людських втрат, включаючи скорочення людського потенціалу та нагальні виклики, пов'язані з поводженням із токсичними залишками від боєприпасів і боєприпасами, що не розірвалися, розосередженими у міських і сільських районах, а також на критично важливих сільськогосподарських угіддях. Станом на лютий 2023 року поточна оцінка потреб у відбудові та відновленні становить 411 млрд доларів США [20].

Руйнування греблі Каховської ГЕС призвело до затоплення населених пунктів, розташованих нижче за течією, що вимагало термінової евакуації та надання гуманітарної допомоги. Каховське водосховище відіграло ключову роль у забезпеченні електроенергії, питної води, зрошення та роботи річкового транспорту у південних областях України, а також забезпечувало водою підприємства у м. Кривому Розі, м. Нікополі та м. Марганці, а також в інших містах і районах [20].

Крім того, гребля Каховської ГЕС і Каховське водосховище відігравали значну роль у соціально-економічному розвитку України, оскільки уможливили будівництво Каховського, Північно-Кримського та Олександрійського каналів, а також каналів «Дніпро-Донбас», «Дніпро-Інгулець», «Дніпро-Кривий Ріг», які відігравали ключову роль у забезпеченні безперебійного питного водопостачання низки областей, зокрема Херсонської, Миколаївської, Дніпропетровської, Донецької та Запорізької. Крім того, ці канали забезпечували водою зрошувальні системи Півдня та Південного-Сходу України.

Різкий викид понад 18 кубічних км води протягом 3–4 днів спричинив завдання збитків близько 80 населеним пунктам у Херсонській та Миколаївській областях, що безпосередньо торкнулося близько 100 тис. жителів. Внаслідок цього близько мільйона людей втратили доступ до питної води, 140 тис. були позбавлені електроенергії, а докільню на природоохоронних територіях та лісових угіддях було завдано масштабної шкоди, а також була знищена або значно пошкоджена безцінна культурна спадщина [20].

Отже, підрив греблі Каховської ГЕС завдав непоправної шкоди об'єктам національного багатства України, зокрема землі, природним ресурсам, флорі та фауні, об'єктам інфраструктури, атмосферному повітрю, будівлям та спорудам, які були розташовані на території, що була вражена наслідками пориву води з греблі Каховської ГЕС, що також спричинило екологічну катастрофу, в результаті якої було затоплено 620 км² суші, постраждало 333 тис. га природоохоронних територій і 11 294 га лісових угідь,

змінилася морфологія річки, спричинивши хімічне забруднення та руйнування середовищ існування [20]. Ці дані є жахливим показником втрачених ресурсів нашого національного багатства. Усе це, та багато чого іншого, що зазнало пошкоджень, так само і руйнування людського капіталу на цій території (620 км²), оскільки люди були позбавлені реалізації своїх умінь та навичок, перестали там працювати, що відповідно зупинило зростання людського капіталу та його розвиток.

За даними оцінки потреб після катастрофи, втрати екосистемних послуг оцінюються у понад 6,4 млрд доларів США (58 % від усіх збитків) через вплив на природоохоронні території та ліси. Потреби у відновленні довкілля становлять 59,5 млн доларів США, пріоритетними напрямками яких є розмінування, очищення, обстеження та оцінка забруднених територій [20]. Звідси майже у десять разів більше коштів потрібно на відновлення лише екосистеми на території, що зазнала руйнувань.

Другою після екосистеми постраждала енергетична інфраструктура (1,26 млрд доларів США), далі – недоотримання доходів ПрАТ «Укргідроенерго» у розмірі 138 млн доларів США та Запорізькою атомною електростанцією НАЕК «Енергоатом», яке оцінюється у понад 3,6 млрд доларів США.

Також шкода була завдана житловому сектору, а це більше 37 тис. будинків – переважно приватних будинків у приміських районах і сільській місцевості – постраждали від повені, а 15 % були пошкоджені так, що не підлягають відновленню, що загалом спричинило шкоду у розмірі 1,1 млрд доларів США. Збитки в житловому секторі оцінюються у 66 млн доларів США, що відображає переважно витрати на демонтаж конструкцій та вивезення відходів руйнування та одnorазову грошову виплату Уряду. Оцінка збитків не відображає банківські втрати, неплатежі за іпотекою, тимчасову оренду та недоотримання доходів від оренди [20]. До цього слід додати об'єкти охорони здоров'я (64,6 млн доларів США) та об'єкти освіти (62,37 млн доларів США), а також інші як державні та комунальні

служби.

Звичайно, викладені цифри надзвичайно великі, і однозначно їх потрібно відшкодувати за рахунок країни-агресора – росії, щоб кожен із її громадян був упевнений у тому, що за діями їхньої країни та її армії стоїть розруха, знищення, біль, страждання та смерть тисяч невинних людей, і саме громадяни цієї держави на, щонайменше на сто років у майбутньому – це все будуть відшкодуватимуть нашій державі та її громадянам, а ми у свою чергу прикладемо для цього якнайбільше зусиль та праці, щоб так і було, а не інакше та передамо цю ініціативу наступним поколінням українців – Україна була, є та буде незалежною та сильною державою, а її людський капітал у структурі національного багатства є домінуючим та таким, що розвивається не тільки на її території, а й в усьому світі.

Крім того, за змістом оцінки потреб після катастрофи на Каховській ГЕС 2023 року експертами було запропоновано програму відновлення, яка розділена на три етапи: нагальне/короткострокове (2023–2024 рр.), середньострокове (2025–2030 рр.) та довгострокове (до 2033 р.) відновлення. Значною проблемою є обмежений доступ до непідконтрольних уряду територій на лівому березі річки Дніпро, що впливає на оцінку розмірів шкоди та комплексне відновлення. Відновлення повинно бути інтегровано в широкомасштабну стратегію відновлення України після вторгнення та узгоджуватися із керівними принципами Декларації Лугано та звітами швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення.

Як відомо, стаття 442 КК України визначає геноцид як діяння з особливим умислом (*dolus specialis*) знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку шляхом п'яти типів дій, серед яких «створення життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове фізичне знищення групи». Отже, руйнування інфраструктури, докільця, систем водо- та енергопостачання, мінування угідь, позбавлення доступу до медицини та харчування може входити до способу геноциду лише за умов, що: дове-

дено спрямованість на фізичне знищення (а не тільки «економічне ослаблення»); показано системність і цілеспрямованість створення умов життя, несумісних із виживанням групи; є докази спеціального умислу (накази, політика чи публічні заяви, шаблонність атак, вибір об'єктів, синхронізація з іншими актами – депортаціями, насильницьким переміщенням дітей тощо).

Відтак, посягання на національне багатство України доцільно розглядати як одну з форм геноциду українського народу, спрямовану на позбавлення його матеріальних і духовних підвалин розвитку, відтворення та самозбереження. Такий підхід дає змогу інтегрувати економічні, правові та соціальні аспекти аналізу збройної агресії, поглибити розуміння її довгострокових деструктивних наслідків для існування нації, а також обґрунтувати необхідність належної міжнародно-правової кваліфікації відповідних дій і формування ефективних механізмів захисту та відновлення національного багатства України в умовах сучасних глобальних трансформацій.

Більше того, повномасштабна збройна агресія проти України постає не лише як воєнний конфлікт, а як явище, що виявляє системні ознаки міжнародного злочину – геноциду, визначеного у ст. II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року [12]. Як засвідчено у резолюції Палати представників Конгресу США від 6 січня 2025 року, дії російської федерації мають заздалегідь спланований, незаконний і неспровокований характер та супроводжуються широкомасштабними, систематичними й тяжкими злочинами проти українського народу [2].

У документі наголошується, що сукупність зафіксованих дій російських збройних формувань та політичного керівництва держави-агресора відповідає щонайменше кільком критеріям геноциду, визначеним міжнародним правом, зокрема: умисним убивствам членів національної групи; завданню тяжкої фізичної та психічної шкоди цивільному населенню; створенню умов життя, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення українського народу; запрова-

дженню заходів, спрямованих на перешкодження народжуваності, а також насильницькому переміщенню дітей та цивільного населення на територію держави-агресора або підконтрольні їй регіони [2].

Особливу увагу в резолюції приділено умисному створенню таких умов життя, які унеможливають фізичне, економічне та соціальне відтворення українського народу. До них віднесено масове руйнування міст і сіл, знищення житлової, енергетичної, транспортної та соціальної інфраструктури, позбавлення населення доступу до води, продовольства, електроенергії та медичної допомоги, руйнування сільськогосподарських угідь, мінування родючих земель і блокування гуманітарної допомоги [2].

У своїй сукупності такі дії становлять цілеспрямоване посягання на національне багатство України як матеріальну основу існування українського народу.

У контексті дослідження національного багатства як об'єкта кримінально протиправного посягання зазначені дії слід розглядати не лише як побічні наслідки війни, а як елемент усвідомленої державної політики знищення економічного, природно-ресурсного, демографічного та культурного потенціалу України. Знищення промислових об'єктів, аграрного сектору, природних ресурсів, довкілля, систем охорони здоров'я та освіти, а також масове примусове переміщення населення спрямовані на підірив здатності української нації до самовідтворення та сталого розвитку.

Резолюція також фіксує наявність спеціального умислу (*dolus specialis*) на знищення українського народу як окремої національної групи, що підтверджується офіційними заявами керівництва російської федерації, запереченням української державності та національної ідентичності, а також пропагандистськими матеріалами державних медіа, у яких відкрито декларується необхідність «деукраїнізації» України [2].

Таким чином, посягання на національне багатство України – у формах знищення матеріальних ресурсів, довкілля, руйнування інфраструктури, позбавлення економічної самостійності та людського

капіталу – постає як одна з ключових форм реалізації геноцидної політики держави-агресора. Визнання цих дій геноцидом на міжнародному рівні створює підґрунтя для подальшої правової кваліфікації, притягнення винних до відповідальності та розроблення механізмів відшкодування завданих збитків і відновлення національного багатства України як фундаменту існування і розвитку українського народу.

На підставі проведеного дослідження запропоновано такі **ВИСНОВКИ**:

Шкода природному капіталу, землі, інфраструктурі життєзабезпечення та людському потенціалу (людському капіталу) – це не лише «економічні втрати», а шкода публічному інтересу, яка має отримувати: а) кримінально-правову оцінку; б) процесуальне оформлення як вимога про відшкодування; в) інституційне забезпечення стягнення. Обґрунтовано, що шкода, завдана національному багатству, має розглядатися як шкода публічному благу найвищого порядку – матеріальній та соціальній основі суверенітету держави.

2) Компенсація збитків національному багатству в умовах збройної агресії не може спиратися лише на кримінальне провадження або лише на цивільні позови. Потрібна єдина архітектура, яка поєднує: міжнародну складову фіксації та майбутніх репарацій; національну складову конфіскації та управління активами й спрямування коштів на відновлення; доказову складову (єдині стандарти документування шкоди).

3) Кримінально-правова оцінка шкоди національному багатству як геноциду можлива лише за наявності спеціального умислу. Стаття 442 КК України, як і Конвенція 1948 року, пов'язує геноцид не з будь-якими руйнуваннями, а з діями, вчиненими з наміром знищити національну (або іншу захищену) групу як таку, зокрема шляхом: умисного створення умов життя, розрахованих на фізичне знищення групи повністю або частково; насильницької передачі дітей іншій групі. Отже, збитки національному багатству (руйнування енергетики, водопостачання, житла, деградація довкілля, підірив базових соціальних інституцій)

можуть бути: способом реалізації геноцидного умислу (якщо доведено, що руйнація умов життя обрана саме для знищення групи); або наслідком інших міжнародних злочинів, насамперед воєнних злочинів (ст. 438 КК України) або екоциду (ст. 441 КК України), якщо відсутня доказова база щодо спеціального наміру геноциду.

4) Пропозиції до законодавства:

а) пропонуємо прийняти Закон України «Про національне багатство України», який закріпить сучасне визначення структури національного багатства (природні активи; виробничі та інфраструктурні активи; нематеріальні активи; людський капітал); встановить єдині принципи державного обліку, оцінювання та публічної звітності; визначить правовий статус державного реєстру втрат національного багатства (як доказового джерела для судових міжнародних процедур);

б) слід доповнити ст. 442 КК України приміткою у якій закріпити, що «створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення» може проявлятися, зокрема,

у цілеспрямованому позбавленні доступу до життєво необхідних благ (вода, енергія, тепло, медична допомога), якщо це здійснюється саме з метою фізичного знищення групи повністю або частково (тобто з урахуванням стандарту доведення спеціального умислу);

в) розглянути доцільність запровадження окремої кримінально-правової норми (або спеціальної кваліфікуючої ознаки) щодо умисного завдання тяжкої шкоди національному багатству в умовах збройної агресії, якщо така шкода: має масштаб, що виходить за межі «звичайної» воєнної шкоди; поєднана з ціллю довготривалого позбавлення народу ресурсної чи інфраструктурної основи існування; пов'язана з окупаційними практиками привласнення ресурсів;

г) у КПК України уточнити, що розмір шкоди у цивільному позові в кримінальному провадженні може підтверджуватися стандартизованими актами та висновками, сформованими за методологією затвердженою Кабінетом Міністрів України, із можливістю судової перевірки та призначення експертизи за потреби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Labor market integration of Ukrainian refugees in Europe: Employment gaps, skill mismatches and economic gains. UNHCR Regional Bureau for Europe. January 2026. 16 p. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/120820> (дата звернення: 12.02.2026).

2. Resolution Recognizing Russian actions in Ukraine as a genocide. H.Res.16 – 119th Congress. Introduced in House (01/06/2025). URL: <https://www.congress.gov/bill/119th-congress/house-resolution/16/text> (дата звернення: 12.02.2026).

3. World Bank. The Changing Wealth of Nations 2021: Managing Assets for the Future. Washington, DC : World Bank, 2021. doi: 10.1596/978-1-4648-1590-4. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/721941635406968765/pdf/Executive-Summary.pdf> (дата звернення: 13.02.2026).

4. Богдан І. Економічне падіння та відновлення України. *Дзеркало тижня. Україна*. URL: <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/ekonomichne-padinnja-ta-vidnovlennja-ukrajini.html> (дата звернення: 12.02.2026).

5. В Офісі Президента заявили, що в Росії створено понад 70 таборів для «перевиховання» депортованих дітей з України. *Рубрика*. 23 квітня 2023 р. URL: <https://rubryka.com/2023/04/23/u-ofisi-prezydenta-zayavyly-shho-u-rosiyi-stvoryly-ponad-70-taboriv-dlya-perevyhovannya-deportovanyh-ditej-z-ukrayiny/> (дата звернення: 12.02.2026).

6. Гобань В. Може вважатися злочином проти людяності: звіт ОБСЄ щодо депортації Росією українських дітей. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zvit-obsye-pro-deportatsiyi-ukrayinskykh-ditej-rosiyeyu/32396448.html> (дата звернення: 12.02.2026).

7. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 12.02.2026).

8. Договір про правонаступництво щодо зовнішнього державного боргу та активів Союзу РСР від 4 грудня 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_155#Text (дата звернення: 12.02.2026).

9. Звіт про порушення та зловживання міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом у сфері прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до Російської Федерації. Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. 2023. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560_0.pdf (дата звернення: 12.02.2026).
10. Кількість незаконно вивезених у Росію українських дітей може сягати 150 тисяч, Укрінформ, 17.02.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3671478-kilkist-nezakonno-vivezenih-u-rosiu-ukrainskih-ditej-moze-sagati-150-tisac.html> (дата звернення: 12.02.2026).
11. Клименко Е. Від блекаутів до мільярдних збитків: що сталося з українською енергетикою за 4 роки війни. 11.02.2026. URL: <https://society.comments.ua/ua/article/developments/vid-blekautiv-do-milyardnih-zbitkiv-scho-stalosya-z-ukrainskoyu-energetikoyu-za-4-roki-viyuni-796756.amp> (дата звернення: 12.02.2026).
12. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 12.02.2026).
13. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 12.02.2026).
14. Кузнецов В.В. Примусове переміщення (депортація) російською федерацією громадян України у період збройної агресії проти України: національний та міжнародний виміри. *Розвиток галузевого законодавства України: виклики воєнного стану: збірник наукових праць* / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Л.В. Красицької. Київ: Алерта, 2024. С. 6–29. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/Rozvytok_galuzevogo_zakonodavstva_Ukrayiny_vyklyku_voennogo_stanu.pdf (дата звернення: 12.02.2026).
15. Кузнецова Н. С., Онищенко Н. М., Кот О. О. Правові аспекти відкриття ринку землі в Україні. *Екологічна політика та право*. 2020. № 50(3). С. 279–287.
16. Лібанова Е. М. Людський капітал України: втрати внаслідок війни і перспективи повоєнного відродження (стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 5 лютого 2025 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2025. № 4. С. 39–46. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038>
17. Національне багатство України : монографія / за ред. С. І. Дорогунцова. Київ : РВПС України НАН України, 2005. 124 с.
18. Оновлена щотижнева інфографіка про збитки, завдані довікілью внаслідок збройної агресії РФ станом на 23.01.2026 року. Державна екологічна Інспекція України. 26.01.2026. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/3443> (дата звернення: 12.02.2026).
19. Осецький В. Л., Кириченко Є. М. Людський капітал в структурі національного багатства країни. *Економічна теорія*. 2019. № 3. С. 29–44. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILA=&_S21STR=ecte_2019_3_4 (дата звернення: 12.02.2026).
20. Оцінка потреб після катастрофи (PDNA). Катастрофа на Каховській ГЕС 2023 року, Україна. URL: <https://ukraine.un.org/uk/download/150334/248860> (дата звернення: 12.02.2026).
21. ПАРЕ ухвалила резолюцію, що запроваджує поняття екоциду. 20.01.2023. URL: [\(дата звернення: 12.02.2026\).](https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3659333-pare-uhvalila-rezoluciu-so-zaprovadzue-ponatta-ekocidu.html#:~:text=:~:text=)
22. Правовий вимір та охорона національного багатства України : монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А.Б. Гриняка, Л. Ф. Купіної, В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2024. 320 с.
23. Про власність : Закон України від 7 лютого 1991 р. № 697-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text> (дата звернення: 12.02.2026).
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 р. № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#top> (дата звернення: 12.02.2026).

25. Про економічний паспорт : проект Закону України від 6 грудня 2021 р. № 6394. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73372 (дата звернення: 12.02.2026).

26. Прямі збитки інфраструктури України через війну зросли до \$170 млрд – оцінка KSE Institute станом на листопад 2024 року. *KSE Dragon Capital Building*. 14 лютого 2025 р. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/pryami-zbitki-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zrosli-do-170-mlrd-otsinka-kse-institute-standom-na-listopad-2024-roku/> (дата звернення: 12.02.2026).

27. Угода про розподіл всієї власності колишнього Союзу РСР за кордоном від 6 липня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_022#Text (дата звернення: 12.02.2026).

28. Шакун В. І., Гейець В. М., Бородіна О. М. Забезпечення прав людини в земельних правовідносинах: соціально-економічні та правові основи. *Журнал Національної академії правових наук України*. 2022. Вип. 29. С. 59–69. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.29\(1\).2022.59-69](https://doi.org/10.37635/jnalsu.29(1).2022.59-69)

29. Шумська С. С. Національне багатство України у вимірі показників СНР. *Фінанси України*. 2012. № 4. С. 27–40.

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 08.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)